

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

‘Büyük Durgunluk’u Anlamak: Alternatif Kuramsal Arayışlar

Understanding the Great Recession: In Search of Alternative Interpretations

Metehan CÖMERT¹

Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı tarafından yayınlanan “Büyük Durgunluğun İzinde Post-Keynesyen Teori ve Maliye Politikası: Neoliberalizm, Kriz, Bölüşüm” başlıklı tezin sadece bir bölümünün gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: M.C. 0000-0003-3906-7272

Corresponding author:

Metehan CÖMERT,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Cinnah Caddesi, No: 16, Çankaya, Ankara, Türkiye
E-mail: comertmetehan@gmail.com

Submitted: 21.12.2018

Revision Requested: 14.02.019

Last Revision Received: 18.02.2019

Accepted: 07.03.2019

Citation: Comert, M. (2019). ‘Büyük Durgunluk’u anlamak: Alternatif kuramsal arayışlar. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 235-256.
<https://doi.org/10.26650/JECS2018-0023>

öz

Bu çalışma, literatüre ‘Büyük Durgunluk’ olarak geçen 2007-2008 krizinin nedensellik ilişkilerinin kurgulanma biçimine karşı çıkararak krizi anlamak için alternatif bir izlek önermektedir. Bu öneri temelde David Harvey’in “krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı” iddiasında somutlaşmakta ve geçmişte anlamaya yönelik gayretin gelecek için de verimli bir tartışma kaynağı olacağı vurgusu üzerinden şekillenmektedir. Anaakım iktisat anlayışının iyimser bir vurgu ile krizin sisteme içkin bir unsur olmadığı inancının sorgulandığı bu çalışma, geniş bir bağlamda krizi ele alarak güncel eleştirel yazın üzerinde selektif bir okuma yapmaktadır. ‘Krizin doğru anlaşılması’ üzerinden yükselen bu vurgu, yalnızca kriz momentine dair çıkarımda bulunmaz; aynı zamanda kriz sonrası geleceğin inşa edildiği alana yönelik verimli bir kaynak olarak işlev görür. Bu doğrultuda çalışma ilk olarak eleştiri nesnesi olarak ele aldığı anaakım kriz yaklaşımlarını incelemekte, sonrasında ise alternatif ve eleştirel yaklaşımları güncel bir bağlamda kavramsallaştırmaktadır. Bunun da ötesinde, yakın dönemde gelişen literatüre odaklanan bu çalışma, “satın alınan zaman”, “ertelenmiş kriz”, “küresel Minotauros” gibi alternatif yaklaşımları somutlaştırmaktadır. Çalışma, “*interregnum*” kavramından yola çıkarak krizle birlikte ortaya çıkan çelişkilerin yaratıcı bir biçimde kullanılmasını ve çelişkinin ötesine geçmenin önemini imleyerek sonlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, büyük durgunluk, heterodoks iktisat, anaakım iktisat

ABSTRACT

This study suggests an alternative interpretation of the crisis of 2007-2008 that is described as ‘Great Recession’ to understand the inner dynamics of the crisis by opposing the form of casual relationships in academic literature. This proposal is embodied in David Harvey’s claim that “the manner of exit from one crisis contains within itself the seeds of crises to come”. This study, which challenges the optimistic belief of the mainstream economics that crisis is not inherent in the capitalist system,

addresses to broaden the context of the crisis. This preference arises from the fact that discovering the roots of the crisis is not only for understanding the moment of the crisis, but also for perceiving it as an area for post-crisis period. In this respect, the study first deals with mainstream economics, then conceptualizes alternative and critical approaches in a contemporary context. Furthermore, this study focuses on recent developments in the literature and embodies alternative approaches, such as "buying time", "delayed crisis", and "global Minotauros". The study, having drawn inspiration from the conception of Gramscian *interregnum*, ends with an emphasis on challenging contradictions and using them creatively as a fecund source.

Keywords: Economic crisis, great recession, heterodox economics, mainstream economics

EXTENDED ABSTRACT

The crisis of 2007-2008 has provided fertile ground for questioning the adequacy of theoretical tools to examine economic crises. This study, therefore, suggests alternative interpretations of the 'Great Recession' to understand the inner dynamics of the crisis by opposing the form of casual relationships in academic literature. In many respects, 'Great Recession' was an unprecedented phenomenon that the capitalist system has experienced. Therefore, arising from the fact that there are a variety of different explanations for the causes of the crisis, the main aim of this study is to develop a better understanding of the 'Great Recession'. To that end, the first chapter intends to summarize the main arguments of mainstream economics on a conceptual basis. Not surprisingly, mainstream economics asserted that the capitalist system is not inherently unstable, thereby embracing a vision that is based on the metaphor, "black swan". According to this vision, crises are exogenous to the capitalist system and very rarely occur. However, there might be several theoretical arguments to explain the roots of economic crises, such as excessive government intervention, misguided policies, and agency problems. What remains clear in this theoretical framework is that the crisis is not a systemic failure, thereby rejecting alternative explanations. Such expositions are unsatisfactory because the concept of economic crisis, irrespective of their causes, is an inevitable fact in the capitalist system. As a consequence of challenging mainstream insights and adopting a heterodox vision, this study seeks to provide alternative explanations for interpreting the crisis beyond well-known stories. The first section, therefore, summarizes main arguments of Marxist theories by both focusing on conventional explanations and relating them to the current crisis. Having its roots in heterodox arguments, the study highlights possible alternative explanations for the 'Great Recession'. First point, combining Radice and Brenner's theories, addresses the neoliberalism and class theory as the cause of the crisis by pointing out that the capitalist system is already in crisis. In the second explanation, Dumenil and Levy, additional to neoliberalism, locate their emphasis on the notion of hegemony and argues that the crisis is an outcome of neoliberalism and hegemony in an US-driven capitalist world. Unlike abovementioned mechanisms, Lapavistas offers an analytical apparatus to understand the crisis, 'financialization'. According to Lapavistas, it is not possible to envisage a crisis without putting emphasis on the notion of financialization. The study, focusing on the current literature, draw attention to the Streeck's and Varoufakis' arguments, respectively, "buying time" and "global Minotaur". According to Streeck, the history of capitalism should be seen as a series of crises and treated crises as historical normals for capitalism. Capitalism enters a new phase with each crisis, and new phases form the starting points of new crises. Conceptualizing historical process in three different periods; "tax state, debt state, and consolidation state", Streeck clearly shows that capitalism, in each phase, delays its crisis by "buying time" and with different policy options, such as public debt, private debt, and austerity measures. Based on the concept of "parallax", Varoufakis mainly tries to grasp the reality despite of the fact that many observations regarding the crisis might be both accurate and misleading. For that purpose, he uses the mythological figure, "the Minotaur" to understand the inner dynamics of the crisis. According to Varoufakis, the US,

as a “global vacuum cleaner”, increased their twin deficits and absorbed world’s leading surplus economies and mass profits in a global scale transferred back in the form of capital inflow to the US through Wall Street: “The Crash of 2008 was what happened when a beast I call the Global Minotaur was critically wounded”.

As argued by Harvey (2015a), “[t]he manner of exit from one crisis contains within itself the seeds of crises to come”. Based on Harvey’s expression, this study seeks to shed light on the possible mechanisms underlying the ‘Great Recession’, and making recommendations for future works. The main reason behind this dissertation is twofold. Firstly, the study shares the belief that crises “... can be a fecund source of both personal and social change from which people emerge far better off than before. We do not always succumb to and get lost in them. We can use them creatively” (Harvey, 2015a), therefore, conceptualizing the crisis in an accurate way is pivotal. Secondly, and lastly, as Gramsci (1992) argues, the world is in an *interregnum* period, “the old is dying and the new cannot be born”. That is to say that, in this *interregnum* period, a better future will be only possible by understanding and challenging the present moment.

1. Bu Defaki Krizi¹ Anlamak: 'Büyük Durgunluk'a Eleştirel Bir Giriş

David Harvey (2015a, s. 10) *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*'nda ekonomik krizlerin kavranış şeklindeki yetersizliği tespit ederek “krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı” saptamasında bulunur. Harvey'in ifadesi yalnızca 'şimdi'ye dair bir çerçeve sunmaz; aynı zamanda kriz sonrasında gelecek olana ilişkin bir 'çağrı'dır. 2007 yılının Aralık ayında Birleşik Devletler ekonomisinin uzun yıllar devam edecek bir resesyona girmesiyle başlayan ve 'Büyük Durgunluk' (*Great Recession*) olarak literatürde yerleşiklik kazanan bu defaki kriz (Cynamon ve ark., 2013, s. 3), –ki IMF (2008) raporlarında dahi 1930'lardan bu yana yaşanan en ciddi şok olarak değerlendirilmiştir–, Harvey'in saptaması ve çağrısı için elverişli bir tartışma zemini oluşturmaktadır. Nitekim, krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmesine rağmen “yavaş toparlanma” (*slow recovery*), “kalıcı durgunluk” (*prolonged stagnation*) gibi kavramların dünya ekonomisinin görünümünü tasvir eden temel söylemler olmasının nedeni esasen bu nedensellik ilişkisinin doğru kurulamamasından ileri gelmektedir.

Krizden sonra krizin nedensellik ilişkilerini açıklamaya koyulan iktisadi yazında ciddi bir ayrışma göze çarpmaktadır. İyimser öngörü ya da anaakım iddia, büyüme hızının yavaşladığı tespitinden hareket ederek 2008'de küçük bir daralmanın meydana gelebileceği ve gerekli ekonomik ve finansal düzenleme mekanizmalarının devreye girmesiyle birlikte büyümeye geri dönüşün yaşanacağı inancını taşır (Cynamon ve ark., 2013, s. 3). Kriz üzerine teorik ve ampirik çalışmalarıyla ön plana çıkan post-Keynesyen grup ise iyimser öngörüye eleştirel bir düzleme taşıyarak bu sanrının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Kriz, retorik bir söylemle, “Büyük İttidal (*Great Moderation*) döneminin sonlanması” (Akçay ve Güngen, 2014, s. 9)² ya da “piyasanın sıcakık düşünün boğucu bir karabasana evrilmesi”dir (Panitch ve ark., 2012, s. 11).

Harvey (2015a, s. 11), krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmesiyle birlikte çözüm bekleyen sorunların giderek yapılaşması, güncel gelişmeler ışığında sorunların bağlamının genişleyerek yeni temaların ortaya çıkmasından hareket ederek standart görüşlerin ötesine geçmeyi teklif eder:

Özgün, bilinenlerin dışında yeni yaklaşım tarzlarının ya da politikaların sayısı şaşılacak kadar az. Dünya ikiye bölünmüş durumda. Bir yanda dertlerimize deva olarak kemer sıkımayı vurgulayan, neoliberal arz yönlü ve monetarist tedavilerin sürdürülmesinden hatta güçlendirilmesinden yana çözümler; diğer yanda Keynesyen, talep yönlü ve krediyle finanse edilen genişleme politikaları sulandırılarak yeniden yürürlüğe konuluyor. Gelgelelim, bu politikalarda Keynes'in temel unsur olarak önemseydiği gelirin düşük gelirli sınıflar yararına yeniden dağıtımı hiç dikkate alınmıyor.

Toplumsal eşitsizliğin yönetilemez bir duruma eriştiği, kemer sıkma politikalarının yerleşik bir politika seçeneği haline geldiği, alt-orta sınıfları baskılamaya devam eden ve az sayıda ancak çok fazla zengin olanların söz sahibi olduğu plütokratik bir düzene doğru süratle yol alan bir düzenin olduğu genel görünümde krizi doğru bir şekilde anlamak gerekmektedir. Dahası, kri-

1 “Bu defaki kriz” kullanımı *Socialist Register* dergisinin 2011 yılında 'Büyük Durgunluk'un ele alındığı sayısında kullanılan başlıktır.

2 Tırnak içerisindeki ifade esasen Prof. Dr. Korkut Boratav'a ait olup, atfı yapılan eserin giriş yazısında yer almaktadır. İfade bizzat Boratav'a aittir.

zin temelindeki nedenlerin bütünlüklü bir çerçevede ele alınması, daha evvel bahsedilen “geleceğe yönelik tehlikelerin bağrında taşınması”na karşı alternatif ve yapıcı bir eleştirel analiz çerçevesi sunmak için ideal bir seçenek olacaktır. O halde Bernanke’nin “1929 krizini anlamak makroiktisadın kutsal kitabıdır” (Bernanke, 2000, s. 5) saptamasını 2007-2008 krizine uyarlayarak iktisat teorilerindeki yapısal ayrışmaları incelemeye yönelen bu çalışma, ilerleyen bölümlerde ‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya girişen geleneksel anaakım ve eleştirel kuramlara yer vermekte; bunun da ötesinde güncel yaklaşımlar bağlamında bir tartışma yürütmeyi hedeflemektedir.

2. ‘Büyük Durgunluk’u Açıklayan Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Tartışmaların ebedi muzafferleri yoktur. Tartışma, çelişkisiz bir sonuç yaratmak ya da herkeşe benimsenecek bir hakikat üretmek üzerinden kurgulanmaz. Ekonomiye önceleyen tartışmalar da esasen fizikalist bir ideali barındırmaz; bu anlamda iktisadi tartışmaların uzlaşa ile sonuçlandığına pek nadir rastlanmıştır. Ancak, iktisat yazını, –bilhassa son otuz yılda– ‘ebedi muzaffer’ yaratarak “başka alternatif yok” ya da “tarihin sonu” iddialarını yegâne gerçeklik (Vandeveld, 2016) şeklinde ele alarak matematiksel düzlemde cereyan eden ve optimal/rasyonel sonuçlar sunduğu iddiasında bulunan bir çerçeveyi benimsemiştir. Bu çalışma, temelde anaakım düşüncenin kriz kavramsallaştırmasına karşı çıkmakta ve krizlerin sisteme içkin olduğu iddiasını reddeden anaakım analizlerin ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın izlediği -standart açıklamaları ötelemeden- eleştirel açıklamalara yer vererek ilerlemektedir.

2.1. “Siyah Kuğu”³ ve Anaakım İktisat

Anaakım⁴ iktisatın kriz anlatısında ele alınacak ilk ve temel uğrak, krizlerin “istisnai sapma” olarak ele alınmasıdır. Bu doğrultuda krizler sisteme içkin değil, dışsal olarak değerlendirilir (Goda, 2013, s. 12). Krizin sisteme içkin olmayışı genellikle “siyah kuğu” metaforu ile açıklanarak krizin kapitalist düzen içerisinde oldukça nadir rastlanılan ve öngörülmesi mümkün olmayan bir olgu olduğu vurgulanır (Orhangazi, 2011, s. 1)⁵. Aynı şekilde, krizler “tüm dinazorları dünya üzerinden silip götüren göktaşının finansal karşılığı”dır (Blyth, 2017, s. 41)⁶. Krizin sistemik ve içkin olmadığından hareketle, sistemi krize savuran şey yapısal olanın ötesinde, insan unsurunda aranmalıdır. İddia edildiği şekliyle kriz politika yapım sürecinden kaynaklanan yanlışlıklar nede-

3 “Siyah Kuğu” kavramı Nassim Nicholas Taleb tarafından 2007 yılında yayınlanan *The Black Swan: The Impact of Highly Improbable* başlıklı kitapta ele alınmıştır. Kitap, *Siyah Kuğu: Olasılıksız Görünenin Etkisi* başlığıyla Türkçe’ye de çevrilmiştir.

4 Anaakım iktisat (*mainstream economics*) kavramı, bu metin içerisinde sıklıkla eleştirilmekte ve krize ilişkin yeterli çerçeveyi sunmadığı iddiasıyla sorgulanmaktadır. Bu durum, anaakım iktisatın kavramsal çerçevesinin belli bir düzleme oturtulması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yazar, anaakım iktisat kavramsallaştırması ile temelde neoklasik iktisattan beslenen ve iktisat düşüncesinde/egitiminde uzun bir zamandır baskın bir konumda bulunan bir anlayışı somutlaştırmaktadır. İlgili çalışmanın temel amacının anaakım iktisatı kavramsal olarak irdemelemek olmadığından; bahsedilen çerçevenin temel özellikleri ve eleştirileri için “post-otistik iktisat” hareketi iyi bir başlangıç rehberi olarak işlevselleşebilir.

5 “Siyah kuğu” varlığı belirsiz olandır. Ortaya yüzyılda bir çıkar ve ne zaman ne şekilde çıkacağını kestirmek mümkün değildir. Olasılıksız görünenin çok büyük sonuçlara gebe olduğunu iddia eder. Metafor ile anlatılmak istenen kapitalizmde krizlerin olmayacağı; olsa bile ancak yüzyılda bir olacağı ve bunu öngörmenin mümkün olmadığıdır. Eleştirel iktisat anlayışı ise bu kavrayışı reddeder; nitekim kriz bir metafor ile anlatılacak olursa sıradan bir “beyaz kuğu”ya benzer. Kriz de sıradan bir olgudur ve devamlı olarak düzene içkindir. Bkz. Orhangazi (2011).

6 Bu ifade ile esasen anlatılmak istenen, krizin seyrekliği ve olağan dışılığıdır. Kavrayıştaki temel sorun ise atfedilen nadir olma özelliğinin olağan dışı sonuçlara yol açmasıdır.

niyle ortaya çıkmış bir “pilotaj” ya da “parkur hatası”dır (Akçay ve Güngen, 2014, s. 20; Attali, 2015, s. 42). Bu kavrayış doğası itibarıyla sistemik aksaklık argümanını dışlayarak, insan unsuru temelinde yanlış politika tercihlerine öncelik vermektedir.

Bu önermeyi detaylandırarak olursak, kriz FED başkanı Alan Greenspan'ın kararlarına ve yönlendirdiği yanlış politikalara dayanmaktadır. Temelde kendi kendini düzenleme yeteneğine haiz olan piyasaların doğasına olan inanç doğrultusunda para politikası dizayn edilmiş ve deregüasyonlar hızlandırılmıştır. “*Greenomics*” olarak da değerlendirilebilecek bu yeni ekonomi politikaları temelde devletin müdahale alanının daraltılması, iş adamları ve bankaları kısıtlayan düzenlemelerin –geniş anlamda piyasa düzenlemelerinin– asgari düzeye indirilmesi, üst kesime uygulanan vergilerin azaltılması ve finansal sistemin daha yüksek oranda düzenlemeden arındırılmasına dayanmaktadır. Deregüasyon politikaları ve gevşek para politikası nihayetinde varlık fiyatlarını şişirmiş ve krizin gerçekleşmesine neden olmuştur. Vurgulanmak istenen esas nokta, piyasaların kendi kendini düzenleyen yapısının insan unsuru tarafından tahrip edilmesi ve yanlış politika uygulamalarıyla birlikte kendi kendini düzenlemeye yeteneğine haiz (*self-correcting*) mekanizmaların aksamaya uğramasına sebep olunmasıdır. Bu görüşü temel olarak “indirgeme-aktör eğilimli” olarak ele almak mümkün görünmektedir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 21-22).

Krizin aktör temelli açıklamasının ötesinde başka anaakım kavramsallaştırmalar da bulunmaktadır. Bu kuramsal mekanizmaların ekseriyetle gevşek para politikası ve artan devlet müdahalesinin yanlışlığı etrafında birleştiği görülmektedir (Florio, 2011; Goda, 2013). Genelde muhafazakâr iktisatçılar tarafından paylaşılan görüşe göre, devletin oldukça demagojik nedenlerden ötürü konut piyasasına aşırı müdahale etmesi ve politika yapımcıların temelde ödeme gücünden yoksun olan alt gelir gruplarının ev sahibi olması için bu grupların finansal piyasalara eklenmesini sağlaması, konut fiyatlarının yapay olarak artmasına ve son raddede balonun patlamasına neden olmuştur. İnşaat ve gayrimenkul piyasalarında gerçekleşmesi mümkün olmayan anormal bir eğilimin Amerika Merkez Bankası'nın rolü olmadan sürdürülemeyeceği saptamasından hareketle balon ihtimalinin öngörülmesine rağmen yetkililer yanlış para politikası izleyerek bankaların parasal maliyetlerini önce azaltmış; daha sonra da arttırmıştır. Bu gelişme, –metaforik anlatımla– yangının başlaması için gerekli olan yakıtı piyasalara sağlamak, sonrasında çıkan yangını söndürmek için yangına soğuk suyla müdahale etmek ve nihayetinde su baskınının ortaya çıkmasına benzemektedir. Vurgulanmak istenen, piyasaların nihayetinde ulaşacağı dengeye “politik fırsatçılık” nedeniyle ulaşılammış olunmasıdır (Florio, 2011).

Oldukça katı bir serbest piyasa tutuculuğu olarak adlandırılabilir bu yaklaşımların ötesinde anaakım kriz kavramsallaştırmaları da mevcuttur. Krizin kurumsal temelde ele alınması bu kavramsallaştırmaların en önemlileri arasında yer alır. Kurumsal mekanizmalar bağlamında krizin nedeni finansal piyasaların doğru bir şekilde düzenlenememesi/denetlenememesidir. Kurumsal değişimleri tarihsel bir düzlemde ele alan bu yaklaşıma göre, Birleşik Devletler'de 1999 yılında *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla birlikte finansal sistemin sınırlarının kontrolsüz bir biçimde genişlemesi mümkün kılınmış ve riskin aşırılışması krize sebebiyet vermiştir. 1929 krizi sonrasında oluşturulan ve temelde mevduat ve yatırım bankalarının ayrılmasını sağlayarak riskli yatırım pratiğinin marjinal bir faaliyet alanı olarak kalmasını sağlayan ve finansal kurumlara devlet koruması getiren *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla mevduat bankacılığı ve yatırım bankacılığı arasındaki ayrım belirsizleşerek yeni tip bir gölge bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır. Düzenleme ve denetleme faaliyetlerinin büyük oranda kaldırılmasıyla birlikte “finansal inovasyonun yaygınlaşması”, “bireysel ve kurumsal borçların metalaştırılarak yeniden alım-satım konusu haline getirilmesi/menkul kıymetleştirme” ve “riskin metalaşması olarak türevler” meydana gel-

miş ve risk tüm finansal sisteme yayılmıştır. Riskin tüm finansal sisteme yayılması ve sistemin giderek kırılgan bir hale evrilmesine sürecin tümüyle devlet kontrolünden çıkması eklenmiş ve kurumsal temelli tarih çizgisi krize evrilmiştir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 24-36).

Son olarak, anaakımın eleştirel heterodoks geleneğe yaklaştığı ve Türkiye akademisinde oldukça sınırlı sayıda çalışmaya konu olan “Rajan Hipotezi”ne yer vererek anaakım içerisinde yükselen alternatif fikirleri irdelemek analizin derinliği açısından yararlı görünmektedir. Eşitsizlik-kriz ilişkisinin de kriz bağlamında dikkate alınması gerekliliğinden hareketle, Rajan eşitsizliğin artmasını bir gerçeklik olarak analize dahil eder. Rajan’a göre (2011), eşitsizliğin artmasıyla birlikte ev sahipliğinin daha ulaşılabilir bir hedef haline getirilmesi –bilhassa Birleşik Devletler’de– popülist bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Bu popülist politika anlayışı da devletin *mortgage* piyasalarına giderek daha fazla oranda müdahil olmasını gerektirmiş ve ev alma kudretinden yoksun hane halklarının ev sahibi olması teşvik edilmiştir. Sürecin sonunu bilindik balonun patlaması olarak nitelendiren Rajan, temelde kamusal müdahaleyi krizden sorumlu tutmuş ancak eşitsizlik olgusunu da analiz kapsamına almıştır. Eşitsizliği temelde teknolojik gelişme ve yetenekli-yeteneksiz işçi ayrımı yaparak ele almasına rağmen, Rajan anaakım iktisat içerisinde dikkat çekici alternatif bir ses olmuştur (Palley, 2016, s. 2).

Özetle, ilk getirilen indirgemeci-aktör eğilimli kriz açıklaması esasında krizi oldukça dar bir çerçevede yorumlayarak krizi kişisel kararlar ve yanlış alınan politikalar bağlamında değerlendirmeyi tercih etmektedir. İkinci açıklama ise aşırılaşan devlet müdahalesini, gevşek para politikasını ve denetim/düzenleme mekanizmalarının yanlış kurgulanmasını krizin nedeni olarak görmekte ve kurumsal açıklamayı başat hale getirmektedir. Anaakım içerisinde görece eleştirel kalan Rajan ise, artan eşitsizlik olgusunu yanlış eşitsizlik tanımına rağmen bir gerçeklik olarak ele almakta ancak krize yanlış devlet politikaları düzleminde açıklama getirmektedir.

2.2. Patoloji ve Krizler: ‘Büyük Durgunluk’ ve Marksist Yazın

“[N]asıl sağlık bilimleri patoloji vasıtasıyla ilerleme kaydediyorsa aynı şekilde Marksizmin ilerleme patikası da kapitalist krizlerdir” (Choonara, 2009). Büyük Durgunluk da bu doğrultuda Marksist kuram için incelenmesi gereken önemli bir tarihsel gelişmedir. Krizin anaakım iktisadın öne sürdüğü sistemik bir aksaklıktan ötürü oluşmadığı iddiası Marksist kriz teorileri bağlamında geçerli görünmemektedir. Nitekim kriz Marksist teorinin ayrışan tüm kollarında yapısal bir unsur olarak ön plana çıkmakta olup kapitalist sistemin dinamik işleyişinin içkin bir unsurudur. O halde Marx’ın dış görünüş ve şeylerin özüne referansla bilimin gerekliliğine ilişkin öne sürdüğü argüman⁷ anaakım iktisadın hayli karşısında yer alan Marksist açıklamalara karakterini veren temel metodolojik önermedir. Krizin daha önce bahsettiğimiz haliyle son derece şiddetli bir şekilde meydana gelmesi ve etkilerinin henüz tam olarak atlatılamaması Marksist bir analiz çerçevesinin dikkate alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Marksist kriz kuramlarında kriz yaratan mekanizmaların ne/neler olduğuna ilişkin tümüyle bir uzlaşının bulunmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu durum ayrışan kuramların temel iddiaları çerçevesinde ve belirli temalar etrafında bir tartışma yürütmeye engel değildir. Nitekim başlangıç olarak krizin kapitalist üretim tarzına içsel olduğu, kriz teorilerinin de esasında sermaye birikime ilişkin teoriler olduğu savunulabilir. Bu haliyle kapitalizmin içsel dinamiğinin özü kapitalistlerin sermaye birikimi dürtüsünde somutlaşır. Öte yandan sermaye birikiminin/kapitalist üretimin gerçek engeli, bizzat sermayenin kendisidir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 37; Tonak, 2009, s. 29).

7 “Dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu” Marx (1990, s. 715).

Marksist kriz teorilerini genel olarak “kâr oranlarının düşme eğilimi”, “aşırı birikim”, “eksik tüketim”, “kâr sıkışması”, “sektörler arasında dengesizlik” savları etrafında incelenebilir (Akçay ve Güngen, 2014; Goda, 2013; Önder, 2009).

Kâr oranlarının düşme eğiliminde Marx, üretim sürecinde artan rekabetin de etkisiyle teknoloji yoğunlaşmasının giderek daha fazla oranda makine kullanılmasını teşvik ettiğini belirtir ve sermayenin organik bileşiminde değişmeyen sermaye kısmının yoğunlaştığı, değişken sermaye (işçi) aleyhine ise oransal bir düşüşün yaşandığını gösterir. Yani, kârın temelde artı değer üzerinden elde edildiğini gösteren Marx'a göre sermaye arasında yıkıcı rekabet faktör maliyetlerini düşürmeye zorlayacak, emeğin verimliliğinin artırılması yönünde bir baskı meydana gelecektir. Kapitalist üretim sürecindeki bu yıkıcı rekabetin ve dolayısıyla yenilik arayışının nihai noktası kârın biricik kaynağı olan canlı emeğin giderek üretim sürecinden dışlanması, kapitalist firmanın giderek daha az oranda artı değere el koyar hale gelmesi ve –sömürü oranında değişiklik olmaması durumunda– firmanın kâr oranının azalma eğilimine girmesidir. Toparlayacak olursak, kârların düşme eğilimi kuramında temelde karşılığı ödenmeyen emeğin kârın temel kaynağı olduğu; ancak yukarıda bahsedilen süreç doğrultusunda sermayenin organik bileşiminde değer kaynağı olan değişken sermaye oranının azalacağı ve kapitalist kârın düşme eğilimine gireceği belirtilmektedir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 38-39; Harvey, 2015b; Karataş, 2011, s. 54-55; Kliman, 2015, s. 241).

Kâr sıkışması teorisinde sınıf mücadelesi temelinde bir kriz kuramı geliştirilmiş ve buna göre emek ve sermaye arasındaki mücadelenin sonucunda ücretlerin artacağı iddia edilmiştir. Bu politik kriz teorisi temel bir argüman üzerinden ilerler. Sermaye birikim sürecinde işçilerin mücadelesinin sonucu olarak reel ücretlerde bir artış meydana gelecek ve bu gelişme sömürü oranını azaltacaktır. Ücretlerin bir maliyet unsuru olarak ele alındığı bu çerçevede ücretlerin artışı kârlılıkta düşüş meydana getirecektir. Kârların azalmasıyla birlikte yatırımlar da azalacak ve iktisadi bir krizin işaretleri belirecektir (Bhaduri ve Marglin, 1988; Weeks, 1979, s. 262).

Eksik tüketim teorileri ise teknoloji yoğun üretim süreci sonucunda katma değer sermayeye giden payının giderek arttığı durumdan hareketle ekonomide talebin arzın gerisinde kalmasını irdeler. Buna göre, daha önce bahsettiğimiz sermaye arasındaki rekabet sermayeyi emeğin verimliliğini arttırmaya zorlar (ücretin baskılanması da bu türden bir amaca yöneliktir). Ücret artışı üretkenlik artışının gerisinde kaldığı müddetçe birikim sürecinde herhangi bir sorun görünmez. Emek-sermaye oranının giderek emeğin aleyhine değişmesi sonuç itibarıyla hem ücret baskılanmasına hem de kitlesel işsizliğe neden olarak toplam talebin toplam arzın gerisinde kalması problemini doğurur. Bu durumda ortaya çıkan sonuç toplam faktör payları ile toplam tüketim arasında farkın oluşması ve meydana gelen atıl kapasite nedeniyle üretilen ürünlerin satılmamasıdır (Clarke, 1990; Goda, 2013; Önder, 2009).

Marksist teoride genel olarak ele alınan kriz teorilerinin 'Büyük Durgunluk' ile nasıl ilişkilendirilebileceği hususu Önder'in (2009) açıklamalarıyla berrak bir biçimde ortaya konabilir. Kapitalist sistemin işleyişini bütüncül bir çerçeveye yerleştiren Önder'e göre kapitalist birikim dürtüsü daha yüksek kâr elde etmek adına üretime yönelir. Daha fazla kâr elde ederek birikim yapabilmek için kapitalist faktör piyasasında monopson (emeği sömürmek maksadıyla), ürün piyasasında monopol (tüketiciyi sömürmek maksadıyla) olmak ister. Ancak, –daha önce de bahsettiğimiz gibi– sermaye arasındaki yıkıcı rekabet teknoloji yoğunlaşmasını beraberinde getirir ve teknoloji yoğun üretim sonucunda katma değer sermayeye giden kısmı emek aleyhine artarak emek ve sermaye arasında bir orantısızlık meydana gelir. Sermaye, elde ettiği kârın tümünü harcamayarak bir kısmını tasarruf eder ve birikim güdüsüne tahvil eder. Sermayenin tasarruf ettiği bu fon daha fazla gelir elde etmek amacıyla faaliyet dışı alanlara yönlendirilir; özellikle finans alanına. Bu açıdan

finans, sermayedar için risksiz sermaye tedarik kaynağıdır. Tasarrufunu finansa kaydıran sermaye hem değer biricik kaynağı emeği sömürerek kazanç elde eder; hem de bu kazancı finansal piyasalar vasıtasıyla emekçilere borç olarak aktararak fazladan gelir elde etme şansına erişir. Her ne kadar bu durum başta tüketimin canlandırılması maksadıyla kullanılabilir bir politika aracıysa da uzun vadede sürdürülebilir değildir. Nihayetinde finansal kesim reel kesimden hızlı büyür; reel kesim ile organik bağ kopar ve finans reeli aşar. Reelden kopuşla birlikte oluşturulan yapay mekanizma şişkin bir talebi ve fiktif bir varlık fiyat artışını ortaya çıkarır ve bu yapay varsıllık algısı borcun ödeneceği vakitte krize neden olur (Önder, 2009, s. 16-17).

Marksist kriz teorilerinin Büyük Durgunluk ile ilişkilendirilebileceği en temel noktalardan biri de yine “eksik tüketim/aşırı üretim” kuramıdır (Goda, 2013, s. 6). Bu kuramın ele aldığı öncelikli sorun oluşturulan artı değer realize edilmesi ile ilgilidir. Buna göre, kapitalistler ihtiyacını gidermek amacından ayrı bir biçimde daha fazla kazanmak maksadıyla sürekli bir üretime yönelir. Rekabet baskısıyla birlikte daha fazla çıktının elde edildiği bu sistematğin öteki yüzü ise kapitalistlerin ücreti maliyet unsuru olarak ele alıp ücretleri baskılamaya olan isteklilikleridir. Ancak bahsedilen bu iki durum birbirini dışlar niteliktedir; nitekim kapitalist adeta bir tüketim kısıtı altındadır:

Üretim dolaylı tüketimdir ve tüketim de dolaylı üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda, bu ikisi arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğruna üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracı olmaktadır. Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez, ancak potansiyel bir demiryoludur, gerçeklikte değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur (Marx, 1999 [1857], s. 29).

Ücretli kesimin gelirlerinde epeydir yaşanan durgunluk, emekçilerin üretilen ürünleri satın alacak alım gücünden yoksun bırakılmasını doğurmuş ve bu haliyle üretim ve tüketim arasındaki simbiyotik ilişki bozulmuştur. Bu durumda ortada “üretilmiş ancak kullanılmayan bir demiryolu bulunmaktadır”.

2.3. Alternatif Kuramsal Arayışlar: Krizi Güncel ve Eleştirel Heterodoks Kuramlarla Anlamak

‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya yönelik ciddi bir literatürün varlığı ve nedensellik ilişkilerinin aynı iktisadi düşünce okullarında dahi oldukça farklılaşması krize götüren mekanizmaların bağlamını daha da genişletmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde eleştirel heterodoks akımlar içerisinde krizin nedenlerini açıklayıcı gücü kuvvetli olan kuramsal analizlere yer verilecektir. Radice’in (2012) sınıfsal kökenlere ve neoliberalizme yaptığı vurgu incelendikten sonra, Brenner’in (2009) krizin ertelenmiş bir kriz olduğuna ilişkin argümanları tartışılacaktır. Sonrasında Dumenil ve Levy’nin (2011) neoliberalizme ek olarak hegemonya temelli tartışması ele alınacak ve her iki unsurun da birbirleriyle etkileşime girerek krizin nedenini oluşturduğu argümanı üzerinde durulacaktır. Bir sonraki kuramsal açıklamada ise genel olarak finansallaşma üzerinden çıkarımlara yer verilecek; krizin finansal olduğu argümanına değinilecektir. Bu kuramsal açıklamaların yanı sıra, yakın dönemde oldukça ses getiren Streeck’in *Satın Alınan Zaman* (2016) ve Varoufakis’in *Küresel Minotauros* (2015) kitapları ekseninde krizin nedensellik ilişkisine girişilecektir.

2.3.1. Sınıfsal Kökenler, Neoliberalizm ve Ertelenmiş Kriz

Marksist gelenek içerisinde yer alan Radice (2012) yukarıda bahsettiğimiz gereksinime sınıfsal ve neoliberalizm kökenli açıklamalarıyla önemli bir cevap aramaktadır. Radice'e göre kriz, sınıfsal çatışmalar üzerinden şekillenen ve bu haliyle bir sınıf tahakkümü projesi olan neoliberalizm temelinde irdelenmelidir (Radice, 2012, s.56).

Radice'e göre 2008 krizinin odak noktası finans ve bankalardır; dolayısıyla mücadele bankaları kurtararak ekonomiyi tekrar eski patikasına koymak ve iş yaşamını alışıldık formuna döndürmek üzerinedir. Ancak gelinen süreç ortaya çıkarmıştır ki iş hayatının alışıldık biçimde kaldığı yerden devam edeceği beklentisi boşa çıkmış ve yeni bir kriz siyaseti baş göstermiş, devamında belirsizliklerle dolu bir evreye geçilmiştir. Böyle bir durum, sermayenin tabandan gelebilecek her türlü hak talebi karşısında neoliberalizm döneminde kopardığı tavizleri koruma mücadelesine girişmesine neden olmuştur. Yani, düzenlemelerin maliyeti halkın omuzlarına bindirilecek, harcamalarda kesintiye gidilerek özelleştirmeler genişletilecek, uzun vadede reformları finans alanında sınırlı tutarak şirketlerin küresel ölçekte oynadığı role dokunulmayacak ve finansın hegemonyası sürdürülecektir (Radice, 2012, s. 56). Radice'in neoliberalizm kavrayışına göre, neoliberal devrimin kuluçkasından kuralsızlaştırma, özelleştirme, finansallaşma ve küreselleşme çıkmış ve kalkınmacı anlayış geride bırakılarak iniş-çıkışlara izin vermeyen serbest piyasa itikadına bağımlı küresel ekonomik bir sistem oluşturulması hedeflenmiştir (Radice, 2012, s. 38).

Siyasi ve ideolojik boyutlarla birlikte krizi açıklamaya yönelik bir görüş sunan Radice tamamlayıcı açıklamaları da ihmal etmemektedir. Buna göre, kapitalizmin altın çağının sona ermesiyle yapılması gereken düzenlemeler sürekli olarak ertelenmiş ve kriz bu ertelenme hadisesinden ötürü daha da şiddetli bir görünüme bürünmüştür (Radice, 2012, s. 38).⁸ Bir başka ifadeyle, işçi sınıfının altın çağ boyunca elde ettiği kazanımlar, yüksek kârlılık, muazzam ekonomik büyüme, hayat standartlarında beliren gözle görülür iyileşme gibi pek çok gelişme altın çağın kapanmasıyla birlikte sürdürülemez bir hâl almış ve bu sürdürülemezlik krize sebebiyet vermiştir. Buradan çıkaracağımız sonuç, kapitalizmin bu defaki krizinin “bir bardaktan taşma hadisesi” olduğu yönündedir. Brenner'in kavramsallaştırdığı haliyle krizin gerçekleşmesinin bir “zaman meselesi” (Radice 2012, s. 39) olduğu argümanımızı tamamlar niteliktedir; nitekim neoliberalizmin hâkim bir ideoloji olarak belirlediği tarihlere tekabül eden 1970'lerin krizi görüngünün arkasında devam ederek günümüze dek ulaşmıştır. Brenner de bu doğrultuda krizin yalnızca bir finansal kriz olarak adlandırılmasının haksız bir değerlendirme olduğunu ve krizin nedenselliğinin –finansal boyutun ihmal edilmemesi şartıyla– daha derin analiz edilmesinin elzem olduğunu iddia etmiştir. Reel ekonominin iyi bir halde bulunduğunu iddia etmek ve krizi finansal bileşenler üzerinden basit bir olguyuşçasına açıklamak krizin nedensellik ilişkisini yanıltıcı bir patikaya sokacaktır (Brenner ve Jeong, 2009)⁹.

Brenner temelde 1973 yılından bu yana makroekonomik büyüklüklerde kötüye gidildiği ve henüz sona eren 2001-2007 iş çevriminin savaş sonrası en zayıf iş çevrimi olduğunu iddia etmektedir (Brenner ve Jeong, 2009). Bu doğrultuda, 1970'lerin başından bu yana geçen süre “uzun dönemli gerileme” olarak nitelendirilmelidir ve kriz sermaye oranındaki getirisinin ve kârlılık oranlarının sürekli olarak düşmesi, aşırı kapasite kullanımı gibi Marksist perspektifler kullanılı-

8 Radice'e göre (2012) bu kavramsallaştırma 'Marksist' ve 'Keynesçi'dir.

9 Bu referans, 2009 yılında Jeong Seong-jin'in Brenner ile yaptığı görüşmeye dayanarak verilmiştir. İlgili görüşme hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/336766.html. Erişim tarihi: 20.02.2017.

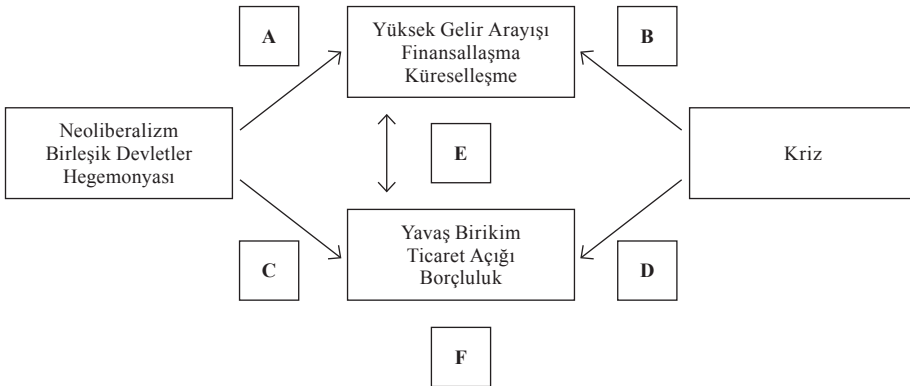
mak suretiyle açıklanmalı; böylelikle krizin yalnızca finansal kriz olduğu iddiası boşa çıkarılarak reel bir kriz anlayışına odaklanılmalıdır.

Üzerinde bir kez daha durulması gereken nokta, krizin halihazırda otuz yılı aşkın süreden beri devam ettiği ve sürekli ertelenerek ortaya çıkmasının zaman aldığı yönündeki tespittir. Reel ücretlerin sabit kalması, yeni teknolojiler vasıtasıyla çevre ülkelerde üretimin giderek artması ve piyasaların giderek kuralsızlaştırılmasına rağmen kârlılık oranlarında istenen artış bir türlü gerçekleştirilememiş ve büyüme “varlık fiyatı Keynesçiliği” olarak tanımlanan kavram üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Ekonomi kendini idame ettirebilmek için artan şekilde borçlanmaya ve giderek kuralsızlaşan finansal sisteme bağımlı hale gelmiş ve bu borçlanma emlak-varlık fiyatlarına duyulan güven üzerinden şekillenebilmiştir. Böyle bir yapının sağlıklı bir biçimde sürdürülemeyeceği temeline, emlak fiyatlarının düşmesiyle sistem krize girmiş ve reel ekonomi de durgunluğa itilmiştir. Brenner bu noktada krizin temeline ilişkin önemli bir çıkarımda bulunmaktadır: “Reel ekonomide ve finans sektöründe yaşanan krizler arasındaki etkileşim birbirini besleyen bir etkileşimdir” (Brenner ve Jeong, 2009). Bu nokta, esasen krize sebebiyet veren mekanizmaların teşhisinin yanlış olmasının ötesinde pratik olarak izlenen krizden kurtulma yolunun da yanlış olduğunu yönünde bir akıl yürütmeyi getirmektedir. Dahası, halihazırda yanlış olan krizden kaçış gayreti, krizin yol açtığı koşulları daha da ağırlaştırmıştır.

Özetle, Marksist argümanlar temelinde yükselen Radice-Brenner katkısı ile krizin salt bir finansal olgu olmadığı; reel ekonominin 2007-2009 krizinde önemli bir neden olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sınıf çatışması ekseninde şekillenen neoliberal politikaların sürdürülemez olması ve krizin –yalnızca bugünün değil– uzunca bir süredir ertelenmesi nihayetinde şiddetli bir krize yol açmıştır. “Bardaktan taşma hadisesi” olarak kavramsallaştırdığımız argüman da bu doğrultuda son derece uygun bir yorum olarak görünmektedir.

2.3.2. Neoliberalizm ve Hegemonya Temelli Kriz Tartışması

Neoliberalizmin krizin temel nedenlerinden birisi olduğuna dair argümanları Dumenil ve Levy’de (2011) de bulmak mümkündür. Ancak burada ayrıışan ya da analize eklenen husus “hegemonya” kavramıdır. Yazarlar, kriz açıklamasının kapitalizmin eleştirel analizini gerektirdiğini ve bunun da kapitalizmin modern aşaması olarak nitelendirilen neoliberalizm temelinde yapılmasının şart olduğunu ileri sürmektedirler (Dumenil ve Levy, 2011). Bu noktayı temel alarak

Şekil 1: Dumenil ve Levy'nin Kriz Diagramı

Kaynak: Dumenil ve Levy (2011, s. 2).

ilerleyecek olursak, bu defaki kriz bir “neoliberalizm krizi”dir ve Birleşik Devletler hegemonyası altında gerçekleşmiştir.

Yazarların kriz diagramının üst kısmında yer alan bölüm neoliberal kapitalizmin her ülkede değişmeksizin gösterdiği tipik mekanizmalardır: yüksek gelir için gösterilen dizginlenemeyen istenç, finansallaşma ve küreselleşme (Dumenil ve Levy, 2011, s. 1-2). Bu üç olguyla birlikte neoliberalizm 1980’lerden sonra yapısal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Kapitalistlerin her daim maksimum gelir arayışında olması neoliberalizmin uygulanmasıyla birlikte yegâne amaç halini almıştır. Toplumsal ilişkiler de aynı şekilde temel bir dönüşüm geçirmiş; işçiler üzerinde yeni bir disiplin uygulanmış, politikalar üst sınıfların yararına olacak şekilde hayata geçirilmiş, serbest ticaret tüm işçilerin rekabet ettiği bir duruma evrilmiş, sermaye tüm dünya sathında maksimum kâr arayışı noktasında serbestleşmiştir (Dumenil ve Levy, 2011, s. 2). Tüm bu gelişmeler yazarların diagramın üst kısmında ele aldıkları üçlü kavram setinin sebep olduğu gelişmeleri açıklayıcı niteliktedir. Bahsedilen bu dönüşümlerin aşırı bir şekilde uygulama alanı bulmasıyla birlikte kriz gerçekleşmiştir; yani neoliberalizm şeklindeki A ve B patikalarını izleyerek krize neden olmuştur. Ancak yazarlar bu ilişkiyi yegâne sebep olarak ele almamakta ve etkileşimleri de hesaba katmaktadır. “Birleşik Devletler hegemonyası” kavramı göstermektedir ki dünyanın en büyük kapitalist ülkesi Birleşik Devletler krize yol açan mekanizmalarda başat bir rol oynamaktadır.

Birleşik Devletler’in hegemonik güç olarak öncülük ettiği küresel ekonominin getirdiği değişimler diagramın üst kısmındaki üçlü kavram setiyle etkileşim içerisine girmiş ve ilgili ülke ekonomisinin dengesizlikleri hem ulusal hem uluslararası bağlamda farklı bileşenleri açık etmiştir. Bu bileşenleri “sermaye birikim oranının yavaşlaması, tüketicinin yurt içi hasıla içerisindeki payının artması, hanehalklarının borçluluğunda gözlemlenen artış, dış ticaret açıklarının giderek genişlemesi” (Dumenil ve Levy, 2011, s. 2) üzerinden açıklamak mümkün görünmektedir. Dumenil ve Levy’nin savlamaları da bu doğrultuda diagramın alt ve üst kısmındaki faktörlerin birbirinden bağımsız bir şekilde tezahür etmediği; aksine birbirleri ile ilişkiye girerek (E ile gösterilen ilişki) krize neden olduğu şeklindedir. Örneğin, hane halklarının borçluluğunda yaşanan muazzam artış tek başına nedensiz bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Finansallaşmanın ve dereglasyonun bu denli yaygın bir hâl almasından bağımsız bir hane halkları borcu kavrayışı mümkün değildir. Hegemonya vurgusunu Birleşik Devletler’in öncülük ettiği küresel ekonomide Birleşik Devletler’in krize girmesiyle diğer ülkelerin ve genel olarak dünya ekonomisinin krize girmesinde de görmek mümkündür. Nitekim Birleşik Devletler son otuz yılda “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket ederek bütçe ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiş ve küresel bir huzurun tesis edilmesinde başat bir rol oynamıştır (Varoufakis, 2015, s. 32).

Özetle, Dumenil ve Levy tüm bu kırılğan mekanizmaların *mortgage* piramidinde yaşanan çöküntü ile ortaya çıktığını inkâr etmemekle birlikte; finansal krizin ardına reel krizi de ekleyerek “piramidin halihazırda orada bulunduğundan” bahsetmektedirler. O halde denilebilir ki neoliberalizmin sürdürülemez eğilimleri giderek aşırı bir hâl alarak krize yol açmıştır (Dumenil ve Levy, 2011, s. 3).

2.3.3. Finansallaşma ve “Büyük Durgunluk”

Sosyal bilimcileri ilgilendiren uğraşlarda –sadece iktisat değil diğer bilim dallarında da– kulanmaktan kendimizi imtina edemediğimiz, ancak kullanım sıklığı ile kullanılan kavramı gerçekten de kavrayabilme arasında ironik bir ilişkinin varlığına şaşırabileceğimiz pek çok kelime/kavram/tanım vardır; küreselleşme gibi. Küreselleşme örneği bu bakımdan oldukça yararlı bir

araç olarak karşımıza çıkar; çünkü ilgili kavram her türden tartışmanın odağında muhakkak bir şekilde belirir ve sosyal bilimlerin işgal ettiği bağlamdan çok daha geniş bir düzlemde açıklayıcı/betimleyici güç olarak kullanılır. Ancak küreselleşme kavramı, yaygın kullanımının aksine günlük yaşantımızdaki ilişkileri açıklamak noktasında görece cimridir. Bu noktada itirazlar yükselcektir; günlük gıda alışverişimizden giyim tercihimize; farklı ülke vatandaşlarının hemen her yerde-her konumda giderek daha fazla görünür olmalarından internetin yaşantımızdaki başatlığına dek bir çok farklı argüman –genel olarak günlük yaşam pratiğinin çoğu unsuru belki de– küreselleşme ile ilintili hale getirilir; hatta tüm bu pratiklerin kaynağını bu fenomenden aldığı öne sürülür. Bu eleştirilerdeki haklılık payı görmezden gelinemez ancak biz burada farklı bir noktayı işaret etmek istemekteyiz. Küreselleşme ile hayatımızın odak noktasını oluşturan şeyler artık ‘olağan yaşamın normal bir pratiği’ haline gelmiştir ve görece açıklayıcı gücünü kaybetmiştir. Örneğin ‘internet kullanımı’ artık günlük yaşantımızın olağandır; sanki her daim bizimle var olmuş ve normalleşme aşamalarını bitirerek artık tümüyle ‘doğal’a ulaşmıştır. İşte bu noktada görece yeni ve günlük pratiğimizin ‘doğal’ olma yolunda hızla ilerleyen başka bir kavram karşımıza çıkar. Yani yukarıdaki iddialı önermemizin öznelerinden birinin –belki de en önemlisi– ‘finansallaşma’ olduğu nihayet iddia edilebilir. İndirgemeci bir yorumlama olarak algılanabilir olsa da gündelik yaşantımızda ilişkilerimizin dahi pek çoğunu açıklayan bu görece yeni kavram, hayatlarımızı, kısa ve uzun dönemli plan ve arzularımızı, geçmiş zamanı, şimdiyi ve geleceği tahakküm altına alma yolunda ilerlemektedir. Tüketebilmek, korunabilmek, barınabilmek, sağlıklı yaşamak, ev alabilmek, emekli olabilmek gibi pek çok temel ihtiyacın adresi artık ‘finansallaşma’ üzerinden/sayesinde mümkün olabilmektedir. Hayatlarımızın en önemli uğraklarını bu denli işgal eden bir kavramın, kriz gibi şekillendirici gücü mutlak olan başka bir kavramla etkileşim içerisine girmesi kaçınılmazdır. Her ikisi de gerek insan yaşamı gerekse iktisadi yaşantı üzerinde yıkıcı/kalıcı etkiler yaratır. Bu doğrultuda, finansallaşma kavramı üzerinden kriz tartışması yürütmek çalışmanın amaçları doğrultusunda elzem hale gelmektedir.

Lapavitsas finansallaşma olgusunun ekonomik alanı hakimiyeti altına aldığını tespit ederek finansallaşmayı radikal politik ekonominin son yıllarda gündeme gelen en önemli fikirlerden biri olduğunu belirterek analizine başlangıç yapar (Lapavitsas, 2011, s. 611). Finansallaşma üzerinde herkesin mutabık olduğu bir tanımın olmadığını iddia eden Lapavitsas’a göre finansallaşma olgun kapitalist ekonomilerin sistematik dönüşümüne işaret eder ve üç temel unsur ile açıklanabilir (Lapavitsas, 2011, s. 611-612). Bunlardan ilki finansal olmayan büyük şirketlerin banka kredilerine olan bağımlılığının azalması ve yeterli finansal yetiyi edinmiş olmalarıdır. Yeterli finansal kapasiteyi edinmelerinden kasıt şirketlerin yatırım için bankalardan daha çok kendi kaynaklarına yönelerek finans piyasalarına girmeleri ve finansallaşmalarıdır. İkinci unsur ise bankaların hane halklarına kredi temin etme gibi geleneksel amaçlarının yanı sıra finansal varlık işlemlerine daha çok yönelmeleridir. Üçüncü ve son etken özel kesimin giderek artan oranda hem borçlu hem de varlık sahibi olarak finansal alana eklenmesidir (Lapavitsas, 2011, s. 612).

Krizin bu üç eğilim ile yakından ilişki içerisinde olduğunu anlatan Lapavitsas, süreç içerisinde hane halklarının gelirlerinin-tasarruflarının giderek finansallaşma mimarisine eklenmediğini ve hane halkı borçlarının sürdürülemez bir artış sergilediğini iddia etmektedir. Bu noktada Lapavitsas haklı görünmektedir; zira ekonomik gidişatın neoliberal patikaya evrilmesiyle birlikte devlet iktisadi yaşantıda daha az görünür olmuş ve sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken bireyler bu noktada bir kurtarıcıya sığınmıştır: ‘borçlanma’. Gelinek noktada birey, firma, hane halkı, banka gibi hemen hemen tüm iktisadi aktörler finansallaşma heyulası içerisinde kendini bulmuşlardır.

Finansallaşmanın önemini açıkladıktan sonra Lapavitsas, Marksist yazının kriz açıklamalarına da tamamlayıcı bir eleştiri getirmekte ve üretim alanında meydana gelen istikrarsızlıklar ile kapitalist kriz arasındaki bağlantının muğlak olduğuna işaret etmektedir. Yani kapitalizm özünde istikrarsız olduğu argümanı geçerliliğini korumaktadır ve bu istikrarsızlar üretim alanında somutlaşabilir. Ancak üretim alanıyla başlayan çelişkilerin krize nasıl yol açacağı konusunda Marksist yazının kredileri de analize dahil etmesi gerektiği; ödenemeyen ve ödenmediği sürece yatıştırılması mümkün olmayan yükümlülüklerin krizlere gerçek bir kriz niteliği kazandırdığı göz önüne alınmalıdır. Sonuç olarak, finans alanına bakmadan bütünlüklü bir kriz analizi yapmak mümkün görünmemektedir ve 'Büyük Durgunluk' –üretim ya da kârlılığın payını göz ardı etmeksizin– bir finansallaşma krizidir.¹⁰

2.3.4. *Büyük Durgunluk ve "Satın Alınan Zaman"*

Esasında İngilizce bir deyim olan ve 2007-2009 krizini "satın alınan zaman"¹¹ çerçevesinde açıklandığı bu çerçeve esasında gerçekleşmesi an meselesi olan bir olayı engellemek ya da geciktirmek için kapitalist sistemin farklılaşan neoliberal politikalar uyguladığı iddiasını gündeme getirmektedir (Streeck, 2016). Sistemik bir kriz vurgusunun belirgin olduğu bu kriz anlatısında, kriz muhakkak gerçekleşecektir ancak kapitalist modernitenin en gizemli unsuru olan 'para' bu gerçekleşmeyi geciktirmeyi başarabilir. Nitekim Streeck'e göre bu geciktirme ilkin enflasyon vasıtası ile, ardından devlet borcu ile, sonrasında özel borç piyasalarının gelişmesiyle ve son olarak devlet ve banka borçlarının merkez bankaları üzerinden satın alınmasıyla gerçekleştirilmiştir (Streeck, 2016, s. 42-43).

Kapitalizmin tarihini krizler silsilesi olarak yorumlamak ve krizleri kapitalizm için tarihsel bir normal olarak ele almak yeni bir yorum olarak görülmemelidir (Rendueles, 2017, s. 168; Streeck, 2016, s. 8). Kapitalizm her bir krizle birlikte yeni bir evreye girmekte ve yeni evreler yeni krizlerin başlangıç noktalarını oluşturmaktadır. Streeck'in tarihsel sınıflandırmasına göre günümüze uzanan süreç üç farklı dönem ile somutlaştırılabilir: 1980'ler ile birlikte ciddi bir faiz artışı ile enflasyonun bitirilerek emek piyasasından kopuş, ardından gelen kamu borçlanması evresi ve son olarak özelleştirilmiş Keynesçilik olarak da adlandırabileceğimiz kamu borçlanmasının yerine ikâme edilen özel borç ve finansallaşma dönemi. Bu üç evrenin ortaya çıkardığı devlet formları da bu doğrultuda "vergi devleti - borç devleti - konsolidasyon devleti"dir ve tüm bu tarihsel kopuşların ortak noktası "her an gerçekleşebilecek olan bir şeyin zaman satın alınarak ertelenmesi"dir (Streeck, 2016, s. 42-43).

1970'lerin dönüm noktası olarak neoliberal bir dönemci işaret ettiğinden hareketle, savaş sonrası uzlaşısının (*post-war settlement*) çökmeye yaklaştığı, sınıflar arası bölüşüm çatışmasının ön planda olduğu bir krizin belirdiği söylenebilir. Nitekim, altın çağ olarak ele alınan 1945-1975 dönemi tarihsel bir normale değil, istisnai bir duruma işaret etmektedir. Kapitalizmin doğasında var olan kâra bağımlı sınıf ile ücrete bağımlı sınıf arasındaki çatışma, Keynesyen itkinin geçerli olduğu ve yüksek büyüme oranlarının elde edildiği dönemlerde açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Kapitalist sistem yüksek büyüme oranlarının yaşandığı dönemde ortaya çıkan kazancın belli bir bölümünün toplumun alt kesimlerine yeniden dağıtılması halinde sistem yönetilebilir görün-

10 Bu paragrafta Lapavitsas ile yapılan söyleşiden de yararlanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. 'http://haber.sol.org.tr/ekonomi/costas-lapavitsasla-soylesi-avrupada-isyan-yukselmezse-fasizme-tanik-olacagiz-haberi-81326'. Erişim tarihi: 21.10.2016.

11 Kavramın İngilizce'deki karşılığı 'Buying Time' iken, Almancası 'Gekaufte Zeit'tir.

mektedir; ancak ekonomik büyümede düşüş gözlemlendiğinde bölüşüm çatışması zirve yapar ve bu durumda toplumsal dengenin sağlanması zorlaşır. Toplumsal dengenin tekrardan sağlanabilmesi ise ancak ekonomik bir dengesizlik pahasına gerçekleştirilebilir. Özetle, büyüme oranlarının düşüşe geçmesiyle birlikte belli bir ölçüde yönetilebilir olan çatışma sonunda gün yüzüne çıkmış ve kapitalist tahakkümün giderek daha az ölçüde gerçekleştiğinin farkına varan sermaye, bu türden bir kapitalizme bağlılığını redderek savaş sonrası uzlaşmasını meşruiyet krizine çevirmiştir (Streeck, 2016, s. 59).

Savaş sonrası uzlaşısına işçi ve tüketicilerin kitlesel olarak bağlı olduğu ancak sermayenin böyle bir bağlılığı kabul etmediği bu süreç, sermayenin kendisine dayatılmış olan sosyal demokrasi temelli kurumsal çerçeveyi reddetmesi şeklinde de ele alınabilir. Nitekim ortada temel bir çelişki gözükmektedir. Kâra bağımlı sınıfların ortaya çıkan artık değerini daha fazla bir bölümüne el koyabilmesi yalnızca ücretli kesimin daha az kazanması ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda, sermayenin sürekli bir biçimde yükselen taleplere yanıt vermesi mümkün olmayacak; geçmişte razı olduğu uzlaşma kârının giderek azalmasına neden olacaktır.

Yukarıda da değinildiği üzere, geçici bir ekonomik barışın tesis edilmesi belli bir dönem meşruiyet sorununun görünür olmasını engellenmiştir. Ancak sürdürülemez olan bu dönem, “vergi devletinin krizi” olarak ele alınan ve “borç devleti”ne evrilen önemli bir dönüşümün irdelemesini gerekli kılmaktadır.

Rudolf Goldscheid, feodal mülk devletinin modern bir vergi devletine evrilmesiyle devletin özel mülk sahiplerinden oluşan toplumu vergilendirerek kaynak edindiğini ileri sürer. Ancak Adolph Wagner’ın formüle etmiş olduğu üzere, devletlerin giderek artan kamu harcamaları ve faaliyetlerinin sonucunda ekonomideki payları sürekli olarak artıracak ve sonuçta vergi devleti toplumun kendisinden beklediği faaliyetleri karşılamak adına yurttaşlarından daha fazla vergi toplamak zorunda kalacaktır. Ancak Goldscheid’e göre, devletlerin yurttaşlarından gerekli kaynakları toplama kabiliyeti er ya da geç bir sınıra ulaşacak ve vergi devleti finansman sağlamak amacıyla yeniden sermayelendirilmek durumunda kalacaktır. Bu durumda devlet, borç veren kreditorlerin eline geçecek ve kamusal mülkiyet büyük çoğunlukla kapitalist finansörlere ait olacaktır. Sonuç olarak, harcamalarının büyük bir kısmını vergiler yerine borçlanma ile karşılayarak giderek borçlanan ve elde ettiği gelirleri bu borcu çevirmek için kullanmak zorunda kalan bir devlet formu türeyecektir (Gürkan ve Karahanoğulları, 2013, s. 10; Streeck, 2016, s. 107-108).

Vergi devletinden borç devletine olan evrilmiş olduğuna tartışmalı bir husustur. Tartışmaya yol açan şey ise dönüşümün iddia edildiği gibi kitle demokrasiden ya da seçmenlerin sürekli daha fazla oranda talepkâr olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Daha da açık bir biçimde soracak olursak, kamu maliyesinin krizi olarak da ele alabileceğimiz yukarıdaki dönüşümü demokrasi krizi olarak ele almak mümkün müdür? Demokrasinin krizi düşüncesini savunanlara göre –kamusal tercih teorisi buna en güzel örnektir–, demokrasi yurttaşların kamusal finansmanı dilediği kadar sömürebildiği bir sistemdir. Politikacılar çoğunluğun taleplerine hizmet eder ve sonuçta devasa bütçe açıkları meydana gelir. Bu sebeple ortada bir “demokrasi fazlalığı” bulunmaktadır (Streeck, 2016, s. 88). O halde yapılması gereken, ekonomiyi demokrasiden soyutlamak ve dolayısıyla kapitalizmin demokrasiye karşı bağımsızlık kazanmasını sağlamaktır. Streeck’e göre ise sorun, kamu harcamalarının fazlalığı değil, gelirlerin azlığıdır. Nitekim özel mülk sahiplerinin hegemonyası üzerine kurulu bir toplum düzeninde devletin halktan vergi toplama becerisi giderek azalmıştır (Streeck, 2016, s. 101). Kamu harcamalarının artışı toplumun özellikle alt kesimlerinin daha talepkâr olmasıyla açıklayan görüşü gelir ve servet eşitsizliğindeki aşırılaşmanın bir gerçeklik olarak kabul gördüğü bir ortamda savunmak mümkün gözükmemektedir. Bu

doğrultuda, devletin mali krizinin sebebi halkın büyük çoğunluğunun demokrasi vasıtasıyla daha fazla talepkâr olup borca sebep olması değil; aksine kapitalist sistemden daha fazla faydalanmış olan üst grupların giderek daha az ödeme yapmasıdır. Nitekim alt gelir grupları uzunca bir süredir gelirlerinde durgunluk yaşamakta ve sosyal güvenceleri ellerinden alınmakta iken, gelir sürekli olarak yukarıya doğru dağıtılmakta; yukarıya dağıtılan gelirler ise giderek daha az ödeme yapmakta başarılı olmaktadır (Streeck, 2016, s. 110).

Ortaya çıkan borç devletini ve bu türden bir devlet anlayışının yaşayacağı muhtemel krizi Streeck'in "demokratik borç devleti" kavramsallaştırmasında incelemek mümkün görünmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Demokratik Borç Devleti ve Halkları

Kurucu Halk	Piyasa Halkı
Ulusal	Uluslararası
Yurttaş	Yatırımcılar
Yurttaşlık hakları	Talepler
Seçmen	Alacaklı
Seçimler (periyodik)	Açık arttırmalar (sürekli)
Kamuoyu	Faiz oranları
Bağlılık	Güven
Sosyal Hizmetler	Borç servisi

Kaynak: Streeck (2016, s. 115).

Streeck'e göre, borç devleti kurucu halk ve piyasa halkından oluşmaktadır. Ulus olarak örgütlenen kurucu halk, devlete vatandaşlık bağı ile bağlıdır ve bu doğrultuda devletten yurttaşlık haklarını talep edebilmektedir. Belirli zaman aralıklarıyla yapılan seçimlere katılarak siyasi süreçleri etkileyebilmekte ve kendilerini siyaseten ifade etme şansı bulabilmektedirler. Kurucu halk devletine karşı yurttaşlık haklarının güvence altına alınması ve devletin sunduğu hizmetler doğrultusunda sadakat ile bağlıdır. Piyasa halkında ise ulusal bir örgütlenmenin yerini ulus ötesi bir örgütlenme almıştır. Bu halkın üyelerinin devlete bağlılığı yurttaşlık temelinde gerçekleşmez; genelde sözleşme üzerinden ya da yatırımcı hüviyetiyle gerçekleşir. Elde edilen haklar da bu doğrultuda kamusal değil, özel haklardır ve sözleşme hükümleri çerçevesinde işler. Piyasa halkının elindeki en dinamik araç faiz oranları ya da ellerindeki tahvillerin gücüdür. Her iki halkın da rızasını kazanmak zorunda olan devlet bir yandan kurucu halkın yurttaş sadakatini temin etmeye, diğer yandan piyasa halkının güvenini kazanmak zorundadır. Devlet, piyasa halkının güvenine giderek daha bağımlı olması durumunda ise devlet o ölçüde borç devletine dönüşür (Streeck, 2016, s. 115).

Borç devletinin ardından uygulanan evre ise konsolidasyon devleti aşamasıdır. Bu aşamada demokratik kapitalizmin vaatlerini yerine getiremeyeceği anlaşılmış olup kamu borcu özel borçla ikâme edilmiş ve zaman hane halklarının finansal piyasalara eklenmesi ve giderek borçlandırılmasıyla bir kez daha satın alınmıştır. Bir anlamda refah devleti yerini rekabetin yegâne norm olduğu bir devlet formuna bırakmış; piyasa, devleti de içine alacak şekilde genişlemiş ve sonuçta birey soyutlanmış bir öznelliğe mahkûm edilerek kemer sıkmanın geçer akçe olduğu bir dönemde varolmasının şartı olan borçlarla sisteme tutunur hale gelmiştir.

Böyle bir süreçte ortaya ciddi problemler çıkmaktadır. İlk olarak demokratik siyasetin ihmali olarak adlandırabileceğimiz, demokratik kontrolün yurttaşların elinden alması olgusu ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm demokrasiye karşı giderek daha fazla bağımsızlık kazanmakta, bilhassa alt gelir grupları demokrasiden ümidini kesmektedir. Alt sınıfların seçimlere katılım oranlarının

daki ciddi düşüş bu iddiayı doğrulamaktadır. Gerçek olan seçmenlerin memnuniyeti değil, umutsuzluğu ve politik vazgeçişidir (Streeck, 2016, s. 95). İkinci olarak, piyasanın demokrasinin üstünde olduğu inancının pekiştirilmesi ve seçim yoluyla toplumun herhangi bir hususta bir fark yaratacağına olan inancının azalması egemenlik problemini pekiştirmektedir. Kurallı ekonomi politikaları, bağımsız merkez bankaları ve seçimden muaf maliye politikaları (Streeck, 2016, s. 99) ile gelecek öngörülebilir bir biçime indirgenmiş; seçim yoluyla geleceği değiştirmek imkansız hâle gelmiştir. Sonuç, Streeck'in "görünüş demokrasisi" adını verdiği demokratik siyasetin neoliberalizmle asla bağdaşmayacağına olan inanç ve kapitalizmin demokrasiden arındırılmasının karşı konulamaz zorunluluğudur.

Özetle, krizi meydana getiren üç temel faktör ortaya çıkmaktadır; düşen büyüme oranı, eşitsizlik ve yükselen toplam borç. Durgunluğun kalıcı bir görünüm alması gerçeği de hesaba katıldığında böyle bir makroekonomik görünümünden çıkmanın mümkün olan tek yolu talebin desteklenmesi olarak görülmüş ancak talep üretime dönük yatırımlar ya da yüksek değerli tüketimle desteklenmemiş; genelde varlık fiyatlarına dayanan 'balon ekonomisi' desteklenmiştir (Streeck, 2016, s. 24). O halde söylenebilir ki kriz sisteme içkin bir özellik taşımaktadır ve 1970'lerden bu yana uygulanan politikalar ile gerçekleşmesi kesin olan kriz ertelenmiştir. Neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak toplumsal denge ekonomik denge-sizlik pahasına korunabilmiş; ancak sonunda zaman tükenmiştir.

2.3.5. "Küresel Minotauros" ve Kriz

Ocak 2015 yılında Syriza'nın Yunanistan seçimlerini kazanmasıyla maliye bakanı olarak göreve başlayan ve kısa bir süre içerisinde "troyka"¹² tarafından dayatılan kemer sıkma önlemlerine karşı gelerek istifa eden Yanis Varoufakis, 2007-2009 krizine ilişkin geliştirilen kuramsal açıklamaları soğuran; aynı zamanda farklı kavrayışları ortaya koyan bir yaklaşım geliştirmiştir. Yazar, krizin anlaşılabilmesi için "paralaks" adını verdiği olgudan yola çıkar. Buna göre, "yarısı nehre batırılmış bir çubuk bükülmüş gibi görünür" önermesinden yola çıkan Varoufakis'e göre krize ilişkin bir çok farklı gözlem hem doğru hem de yanıltıcı olabilecektir (Varoufakis, 2015, s. 36). Fizikçilerin "paralaks" olara tanımladığı bu olguya göre, nehre batırılmış çubuk etrafında dönecek olursak hem açı değişecek hem de her konumda başka türlü bir perspektif elde edilecektir. Bu durumda krizi anlayışımız da –sürekli hareket halinde olan bir nehri ve etrafında dönen bizleri dikkate alacak olursak– sürekli değişecektir. O halde bütün kriz açıklamaları doğru gözlemlerden oluşabilir; ancak bükülmüş çubuğa ait olan temel gerçeklik ortaya çıkmamış olabilir (Varoufakis, 2015, s. 36).

Tüm kavrayışların doğru olarak nitelendirilebileceği; ancak aynı zamanda asıl öze henüz ulaşamadığı savlamasında bulunan Varoufakis, daha önceki krizlere benzemeyen bu krizin belli bir sınıf, coğrafya ya da sektör ile açıklanamayacağı iddiasında bulunur. Kriz bu defa 'Büyük Buhran'da olduğu gibi tüm dünyayı kapsayacak kadar şiddetli bir etki yaratmıştır. Varoufakis'e göre, büyük bir ölçekte ortaya çıkan bu krizin açıklanması için altı farklı neden ortaya konabilir. Buna göre, ilk neden insanların sistemin bütününe yönelik riskleri anlama hususunda düştükleri hatadır. Aşırı borçlanma ve finansal genişleme davranışlarının dünyanın taşıyamayacağı kadar büyük bir yük getirmemesi gerekmektedir. Nitekim "risksiz risk" olarak kavramsallaştırılan ve matematiksel modeller vasıtasıyla riskin tümüyle elimine edildiğine olan inanç sistemin çöküşüne neden olmuştur (Varoufakis, 2015, s. 20-22). İkinci açıklama ise finansal piyasaların doğasına

12 Bu kavram Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu için kullanılmaktadır.

ilişkindir. Varoufakis'e göre; “[l]imon fiyatını piyasalar belirler. Kurumsal etkilerin rolü son derece küçüktür, çünkü alıcılar kendilerine satılan limonun iyi olup olmadığını bilir. Ama aynı şey bonolar, tahviller ve sentetik finansal araçlar için söylenemez” (Varoufakis, 2015, s. 22). Sadece dışsal bilgilere sahip olan bireyler ve firmalar bu durumda dilediği kadar teminatlı borç senedini alabilir; AAA derecesine sahip olan bu kağıtlara güvenebilir ve ciddi kârlar biriktirebilir. Teminatlı borç senedi almak herhangi bir borçlanma sınırı olmadan yeni borç yapma imkânının sınırsızca kullanılması anlamına gelir. “Herkes kendi parasını basması için davetiye çıkarılması” olan bu yol ile süreç tümüyle kontrol edilemez bir hâl almıştır.¹³ Üçüncü açıklama ise insan doğasının açgözlülüğüne ilişkindir. Bu inancıya göre insan doğasının dizginlenmesi –serbest piyasa ne kadar etkin çalışırsa çalışsın– mümkün görünmemektedir. Bu durumda yapılması gereken piyasanın kanunlarını ve insanın doğasını kabul ederek kapitalizmin çalışmasına herhangi bir müdahale bulunmamak gerekmektedir. Krizin kaçınılmaz görüldüğü bu açıklamada devlete düşen görev kriz geldiğinde –krizin geleceğini öngören ebeveynler gibi– sabırla beklemek ve son aşamada müdahalede bulunmaktır. Krize getirilen dördüncü açıklama, kültürel kökenler üzerine inşa edilmiş ve Birleşik Devletler merkezli bir büyüme stratejisinin er ya da geç krize neden olacağına ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Varoufakis’in ele aldığı beşinci neden ise “Etkin Piyasalar Hipotezi”, “Rasyonel Beklentiler Hipotezi” ve “Reel İş Çevrim Kuramı”nın oluşturduğu toksik teoriler bütünüdür. Bu üç teori de “hurafenin matematikleştirilmesi”nden başka bir şey değildir ve piyasanın durgunluk ve gerileme dönemlerinde dahi en iyi pusulanın piyasa olduğu yönündeki inancın tekrardan belirmesine neden olmuştur (Varoufakis, 2015, s. 33). Son açıklama ise tümüyle sistemik bozukluk üzerinedir. İnsan doğası, politik aktörler, kurumlar ya da kuramlar suçlanamaz ise kriz sisteme içkin bir özellik olarak ortaya çıkar. Bu durumda sermayenin hükmü altında olan kapitalizm periyodik olarak krizlere girecektir (Varoufakis, 2015, s. 35-36).

Krizi açıklamak için irdelenen altı neden de krizin oluşmasının farklı yönlerine ışık tutmuştur. Ancak krizin asıl özü –simgesel bir anlatım ile– “Küresel Minotauros”¹⁴da yatmaktadır. Yunan mitolojisine dayandırılan bu açıklamaya göre, Birleşik Devletler son otuz yılda adeta “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket etmiş, bütçe açığını ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiştir. Dünyanın Almanya, Çin, Japonya gibi fazla veren büyük ülkeleri Birleşik Devletler’in bu politikası sayesinde seri üretime geçmiş ve ortaya çıkan kârların büyük çoğunluğu Birleşik Devletler’e Wall Street üzerinden geri dönmüştür. Bu durum sürekli olarak yeni finansal araçlara ve kredilere dönüşerek muazzam bir sermaye akışına vesile olmuş; Birleşik Devletler öncülüğünde bir küresel huzurun tesis edilmesi sağlanmıştır. Yarı insan yarı boğa olan Minotauros, bu anlatımda Birleşik Devletler’in ticaret ve bütçe açığını simgelemektedir. Mitolojik hikayedeki haraç ise küresel bir barış ve uluslararası ticaretin hegemonik gücü olan Birleşik Devletler’e giren mal ve sermayedir. Canavar tehlikeli bir şekilde yaralanınca – bu defaki nedeni bankacılık olmuştur – kriz ortaya çıkmıştır (Varoufakis, 2015, s. 38-42).

13 Varoufakis bu noktayı Dr. Frankenstein’in can verdiği yaratığın daha kendisinin acımasız düşmanı olması ile metaforik bir anlatımla vurgular. Bkz. Varoufakis (2015, s. 25).

14 Dönemin güçlü hükümdarı Girit Kralı tanrının onuruna kurban etmek için bir boğa ister. Boğaya hayran kalan kral verdiği sözü tutmaz ve cezalandırılır. Ceza, kralın eşinin boğaya aşık olmasıdır. Boğadan hamile kalan kralın eşi ‘Minotauros’u doğurur ve ortaya yarı boğa yarı insan bir canlı çıkar. Zaptedilemez bir hâle gelen Minotauros’u beslemek için normal insan yiyecekleri yeterli gelmez; aynı zamanda sürekli olarak insan eti vermek gerekmektedir. Bu durumda Girit Kralı Atinalılardan düzenli olarak haraç istemeye başlar. Bu haraç sürekli olarak Minotauros’un parçalanması için Atinalılar tarafından gönderilecek olan genç erkek ve kadınlardır. Bkz. Varoufakis (2015, s. 40-41).

3. Sonuç Yerine: Çelişkinin Ötesine Geçmek

Bu çalışma, temelde krizin nedensellik ilişkilerinin yetersiz kurgulandığı iddiasında bulunarak alternatif ve eleştirel bir kriz okumasının gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışma, ilk olarak anaakım iktisat anlayışının kriz kavrayışına eğilmiş; daha sonra ise Marksist geleneğin yaklaşımlarını ele almaya çalışmıştır. Sonrasında ise krizin iktisadi yazında ne denli büyük bir kırılma yarattığı argümanını sağlamlaştırmak adına farklı heterodoks mekanizmalar bağlamında tartışmanın bağlamı genişletilmiştir. İlk olarak Radice ve Brenner'in sınıfsal kökenler, neoliberalizm ve ertelenmiş kriz üzerine yaptığı çıkarımlara yer verilmiş; krizin uzunca bir zamandır ertelenerek bugüne geldiği iddiası somutlaştırılmıştır. Daha sonra neoliberalizm ve hegemonya temelli kriz tartışması Gerard Dumenil ve Dominique Levy'nin argümanları doğrultusunda irdelenmiştir. Bir sonraki durak ise Lapavitsas'ın kriz kavrayışı olmuş; finans alanına bütünlüklü bir bakış açısı getirilmeden 2008 krizinin analizinin mümkün olmadığı bir kriz anlatısı resmedilmiştir. Daha sonra, Wolfgang Streeck'in "satın alınan zaman" çözümlemesi çerçevesinde neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak ve dolayısıyla krizin yaratacağı büyük kopuşun sürekli ertelenerek toplumsal dengenin ekonomik dengesizlik pahasına korunabildiği; sermaye ve devlet arasındaki konsolidasyonun sağlamlaştırılırken zamanın kapitalizm açısından tükendiği iddiasına yer verilmiştir. Son olarak, Yanis Varoufakis'in anlatımına yer verilerek, "küresel bir elektrik süpürgesi" imgesinde somutlaşan Birleşik Devletler ile mitolojik "Minotauros" arasında ilişkisellik tesis eden bir kavrayış somutlaştırılmıştır.

Çalışma içerisinde vurgulanan Harvey'in ifade ettiği "krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı" saptamasında açıkça görüleceği üzere, krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulamaması yalnızca kriz momentine etki etmez; aynı zamanda geleceği şekillendirir. Krizin inancı sarsarak sistemik gedikler oluşturduğu ve toplumsal taleplerin bu gediklerden içeri sızabileceği (Dumenil ve Levy, 2015, s. 173) savı dikkate alındığında, krizi anlamının önemi iyiden iyiye belirir. Harvey'in (2015a, s. 17) de vurguladığı üzere "[t]üm çelişkiler kötü değildir ve çelişkiler hem kişisel hem de sosyal değişimler için verimli bir kaynak olabilir, böylece insanların durumunda eskiye göre önemli iyileşmeler sağlayabilir ve çelişkilere boyun eğip yenilmeyiz. Onları yaratıcı bir biçimde kullanabiliriz. Çelişkilere çıkış yollarından biri yeniliktir". Antonio Gramsci'nin (1992, s. 276), *Hapishane Defterleri*'nde ele aldığı; alışıl gelmiş tüm bağların hükümsüzleşerek anlamsızlaştığı, eski dönemin kapandığı; ancak yerine gelecek olanın da belirsiz olduğu "interregnum" kavramsallaştırması -bağlamından farklı bir biçimde kullanılsa da- kalkan edilerek çalışmanın iddiaları öteye taşınabilir.

Örneğin, kize ilişkin öne sürülen anaakım argümanlar bölüşüme ilişkin sağlıklı bir çerçeve sunmadığı iddiası somutlaştırılarak gelir dağılımı temelinde bir kriz okuması mümkün hale gelir. Nitekim Krugman'ın tam istihdamın zenginlere ait lüks yatlarla da mümkün olabileceği yönündeki iddiasında¹⁵ görüleceği üzere, anaakım iktisadın analiz ve ahlaki çerçevesi içinde toplumsal adaleti koşulsuz sağlayabilecek bir dinamiğin oluşturulamayacağı açıktır. Anaakım iktisat, piyasa ve toplumsal adaletin bir ve aynı şey olarak düşünür; bu bağlamda üretime katılanlardan bireysel hizmetlerine göre piyasa tarafından bir değer biçilir. Bu değer, bireylerin kendi rasyonel hesabına ve çıkarına dayanır; böylelikle üretim çıktısının bölüşümü marjinal verimlilik ölçütü düzleminde hallolur. Neyin adil olduğu piyasa tarafından karar verilen bir durumdur ve piyasada bu durum rasyonel aktörlerin –ister tüketici, ister üretici olsun– değişim ilişkileri içinde açığa çıkan rasyonel ve çıkarıcı kararları doğrultusunda oluşan fiyatlar aracılığıyla ortaya çıkar. Bu doğrultu-

15 <https://krugman.blogs.nytimes.com/2013/01/20/inequality-and-recovery/> Erişim tarihi: 15.06.2017.

da piyasa adaleti, sosyal adaletin irrasyonel görünümüne karşı rasyonel bir bölüşüm prensibi sunar (Streeck, 2016, s. 96). Anaakım iddiaları eleştirmek, krizin alternatif ve yapıcı bir düzlem üzerinde inşa edilmesinin yolunu açar ve eşitsizlik vurgusunun vurgulanmasını sağlar. Benzer şekilde, kriz sonrasında sıkça konuşulan yeni bir *New Deal* vizyonu, kriz tartışmalarının bağlamının genişletebilir. Tek bir nedensellik bağının geçerli olmadığı iddiası da alternatif iktisat okullarının (post-Keynesyen iktisat gibi) ya da farklı temaları (hane halkı borcu, özel sektör borçluluğu gibi) daha da görünür hale getirebilir.

Özetle, tek bir açıklamanın ya da tek bir nedensellik bağının içerisine mahkûm edilmiş bir kriz kavrayışı olası alternatif patikaların tümünü geçersiz kılacak ve sosyal bilim geleneğinden tümüyle uzaklaşma yolunda fasılasız bir ilerleyiş içerisinde olan iktisat anlayışının yerleşikliğini kuvvetlendirecektir. Bu açıdan, en temelde kuramsal bir karşı çıkış ve bağlamı genişletmek son derece yararlı ufukların açılmasını sağlayacaktır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Akçay, Ü. ve Güngen A. R. (2014). *Finansallaşma, borç krizi ve çöküş*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Attali, J. (2015). *Kriz ve sonrası, 2008 krizinin üzerinden ufka bakarken*. İstanbul: Ekslibris Yayıncılık.
- Bernanke, B. S. (2000). *Essays on the Great Depression*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bhaduri, A., & Marglin, S. (1988). Profit squeeze and Keynesian theory. *Wider Working Papers* 39. Erişim adresi: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP39.pdf>
- Blyth, M. (2017). *Kemer sıkılmak: Tehlikeli bir fikrin tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brenner, R., & Jeong, S. (2009). Overproduction not financial collapse is the heart of the crisis: The US, East Asia, and the World. *The Asia-Pacific Journal*, Şubat.
- Choonara, J. (2009). Marxist account of the current crisis. *International Socialism*, 123. Erişim adresi: <http://isj.org.uk/marxist-accounts-of-the-current-crisis/>
- Clarke, S. (1990). The Marxist theory of overaccumulation and crisis. *Science&Society*, 54 (4), 442-467.
- Cynamon B. Z., Fazzari, S. M., & Setterfield, M. (2013). Understanding the great recession. *After the Great Recession* (s. 3-31) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Dumenil, G., & Dominique, L. (2011). The crisis of the early 21st century: A critical review of alternative interpretations. Erişim adresi: <http://www.cepremap.fr/membres/dlevy/dle2011e.pdf>
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2015). *Büyük yol ayrımı: Neoliberalizme son noktayı koymak*. İstanbul: İletişim.
- Florio, M. (2011). The real roots of great recession: Unsustainable income distribution. *International Journal of Political Economy*, 40 (4), 5-30.
- Goda, T. (2013). The role of income inequality in crisis theories and in the subprime crisis. *Post Keynesian Economics Study Group Working Paper* 1305.
- Gürkan, C. ve Karahanoğulları, Y. (2013) Vergi devletine kuramsal yaklaşımlar. *Maliye Dergisi*, Sayı: 165, Temmuz-Aralık 2013, ss.1-26.
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers: New York.
- Harvey, D. (2015a). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). Crisis theory and the falling rate of profit. Erişim adresi: <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2014/12/harvey-on-ltrpf.pdf>
- IMF World Economic Outlook (2008). Financial Stress, Downturns, and Recoveries.
- Karataş, T. (2011). Küreselleşme sürecinde finans kapitalin yükselişi ve 2007 – 2009 dünya ekonomik krizi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kliman, A. (2015). The great recession and Marx's crisis theory. *American Journal of Economics and Sociology*, 74 (2), 236-277.
- Lapavistas, C. (2011). Theorizing financialization. *Work Employment Society*, 25 (4), 611-626.
- Marx, K. (1990). *Kapital, ekonomi politiğin eleştirisi üçüncü cilt*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1999 [1857]). *Grundrisse birinci kitap: Ekonomi politiğin eleştirisinin temelleri*. Ankara: Sol Yayınları.
- Orhangazi, Ö. (2011). Financial vs. real: An overview of the contradictory role of finance. *PERI Working Papers* No: 274, 1-35.
- Önder, İ. (2009). Küresel kriz ve Türkiye ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, <http://journal.mufad.org/attachments/article/238/2.pdf>
- Palley, T. (2016). Inequality, the financial crisis and stagnation: competing stories and why they matter. *Real-World Economics Review*, (74), 1-19.
- Panitch, L., Albo, G. ve Chibber, V. (2012). *Bu defaki kriz*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Radice, H. (2012). Krize karşı durmak: Sınıfsal bir bakış, *Bu defaki kriz* (s. 36-60) içinde. İstanbul, Yordam Kitap.
- Rajan, R. G. (2011), *Fault lines: How hidden fractures still threaten the world economy*. New Jersey, Princeton University Press.
- Rendueles, C. (2017). Küresel gerilemeden postkapitalist karşı-hareketlere. Heinrich Geiselberger (Ed.), *Büyük gerileme: Zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma* (s. 1 68-182) içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

- Streeck, W. (2016). *Satın alınan zaman: Demokratik kapitalizmin gecikmiş krizi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tonak, A. (2009). Krizi anlarken. *Çalışma ve Toplum*, 2009/1.
- Vandavelde, S. (2016). There is no alternative: A discursive analysis of past and present. <http://www.singeling.be/wp-content/uploads/2016/06/TINA-A-Discursive-Analysis-of-Past-and-Present-396475.pdf>
- Varoufakis, Y. (2015). *Küresel Minotauros: Amerika, Avrupa ve küresel ekonominin geleceği*. İstanbul: Encore Yayınları.
- Weeks, J. (1979). The process of accumulation and the 'profit-squeeze' hypothesis. *Science & Society*, 153 (3), 259-280.